

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Teorie výjimečného stavu: norma, decese a jejich prolnutí

Studentská vědecká a odborná činnost

Kategorie: magisterské studium

2015

VIII. ročník SVO

Autor: Jan Géryk

Konzultant: Mgr. Jan Grinc

Výjezdní seminář : Ústavní teorie

Anotace

Carl Schmitt v *Politické theologii* stupuje svou kritiku liberálního řádu jako abstrakce negující pojem suverenity. Vypracovává tak vlastní teorii založenou na tom, že suverén je ten, kdo rozhoduje o výjimečném stavu. Giorgio Agamben však před n kterými d sledky výjimečného stavu varuje, zejména před rozostřením jeho hranic a následnou nerozlišitelností od normální situace. Agamben propojuje právní-politickou analýzu s biopolitickou a ukazuje, jak se ve výjimečném stavu objevuje figura *homo sacer* – život, který nelze obětovat, ale lze jej kdykoli zabít. Vyjít z této situace, kdy se výjimka stává pravidlem, lze podle Agambena jen překonáním vztahu násilí a práva a příchodem politiky nevázané na suverenitu. To však znamená odmítnutí substantivního charakteru politiky i nedostatečné odpoutání od schmittovského konceptu výjimky. Dnešní situaci je totiž vhodnější popisovat jako stav napětí spíše než výjimečný stav. Stále bychom však měli být kritičtější k dlouhotrvajícím krizovým opatřením a přílišnému rozšíření diskurzu bezpečnosti, kdy obojí omezuje možnosti pro demokratické politické soutěžení. Právo se tak spíše podřizuje specifikům konkrétního prostoru a namísto obecnosti směřuje k depolitizované administrativě.

Abstract

In *Political Theology*, Carl Schmitt intensifies his critique of the liberal order as an abstraction which negates the concept of sovereignty. So, he comes with his own theory based on the statement that the sovereign is he who decides on the exception. Giorgio Agamben, however, warns us about some consequences of the state of exception, especially about blurring its boundaries and its subsequent indistinction from normal situation. Agamben connects legal-political and biopolitical analysis and points out how the state of exception fully reveals the figure of *homo sacer* – life that cannot be sacrificed, yet may, nevertheless, be killed. To get out of this situation when an exception becomes a rule means to overcome the relation between violence and law and to come with politics not bound by sovereignty. But this means both a rejection of the substantive character of politics and an unsatisfactory break with the Schmittian concept of an exception. Since we can more properly describe contemporary situation as the state of tension rather than the state of exception. However, we should still be critical to long-term emergency measures and to the extension of the discourse of security when both limit the possibilities of democratic political contestation. Since today, law rather follows the specifics of the concrete space and instead of its universality it tends to depoliticized administration.

estné prohlášení a souhlas s publikací práce

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do VIII. ročníku Studentské vědecké a odborné společnosti (SVO) vypracoval samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla ani jako celek, ani z podstatné části dříve publikována, obhájena jako součást bakalářské, diplomové, rigorózní nebo jiné studentské kvalifikační práce a nebyla předložena do předchozích ročníků SVO či jiné soutěže.

Souhlasím s užitím této práce rozšiřováním, rozmnožováním a sdělováním ve veřejnosti v neomezeném rozsahu pro účely publikace a prezentace PF UK, včetně užití třetími osobami.

V Praze dne 15. 4. 2015

.....

Jan Géryk

Poděkování

Chci tímto poděkovat Mgr. Janu Grincovi za několik komentářů k této práci. Dále pak dr. Marku Antošovi, doc. Janu Wintrovi a doc. Janu Kyselovi za organizaci výjezdního semináře z ústavní teorie, na jehož předání mohla být prezentace této práce zařazena.

Obsah

Úvod	5
Od kritiky liberalismu k výjimce	5
Výjimečný stav a pouhý život	9
Katechon Schmitt a suverenita proti novému dějinnému veku	13
Od suverénní výjimky ke governmentalitě	16
Závěr	19
Seznam literatury	21

Úvod

Diskutovat v současné době o výjimečném stavu a zejména o jeho proměnách a teoretických variantách je aktuální. Na teoretické úrovni se zvedla úroveň zájmu o toto téma zvláště s recepcí díla autora výmarského období Carla Schmitta, jednoho z klíčových teoretiků suverenity a výjimečného stavu, i Waltera Benjamina. Na to pak v mnohém navazuje filozofie poutavého i provokativního italského autora Giorgio Agambena. V praxi je potřebné se setávat s problematikou aplikace mimoádných stavů především v souvislosti s tzv. válkou proti terorismu a s proměnami práva i politiky v době, kdy se prevence stává společenským paradigmatem a kdy se setkáváme stále častěji s pletklými situacemi, jimž společně elí, do jazyka bezpečnosti.

Tato práce se bude zabývat teorií výjimečného stavu, přičemž se bude snažit postihnout základní rozdíly v pojetí nejen Schmitta a Agambena, ale také zasadit jejich myšlenky do současné diskuze, kdy na zmíněné autory navazují další teoretici i právníci v kontextu zkoumání souasných politik výjimky, například v pokusech o definici toho, jaký stav panoval v detenčním středisku na americké základně Guantánamo. Práce kriticky zkoumá různé přístupy k mimoádným situacím, přičemž jeden z hlavních postupů je popis iasto neúplný rozlišení mezi normativismem, decisionismem, případně governmentality. Jedním z témat je rovněž to, jaký vztah má popis výjimečných vztahů k chápání politiky/politika.

Od kritiky liberalismu k výjimce

„Nežijeme již nyní pod vládou osob, a už (právních) osob pirozených nebo vykonstruovaných, nýbrž pod vládou norem, duchovních sil,“¹ tvrdí Hugo Krabbe, právní filozof konce 19. a počátku 20. století. Toto je podle Carla Schmitta typickou ukázkou liberálního normativistického myšlení jeho doby, kdy je patrná snaha o vyloučení osobnosti a rozhodnutí jako relikty absolutní monarchie. Jedná se tak o podobný příklon k imanenci jako v teologii – jako je odmítnuta transcendence Boha ve vztahu ke svetu, tak se opouští představa transcendence suveréna ve vztahu ke státu. Máme zde tedy demokratickou tezi o

¹ SCHMITT, Carl. *Politická theologie: čtyři kapitoly k uění o suverenitě*. Praha: Oikymen, 2012. s. 21.

identit vládnoucích a ovládaných i Kelsenovu teorii o identit státu a právního řádu.² V 19. století tedy můžeme vidět další posun. Zatímco osvícenství přešlo od theistického obrazu personalistického Boha konajícího zázraky k představě montéra velkého stroje, posun v 19. století znamená radikální vytváření Boha, kdy „*stroj nyní bží sám od sebe*“. A to platí nejen pro teologii, ale i pro právní myšlení a představu suveréna, protože, jak tvrdí Schmitt, „*všechny pregnantní pojmy moderní států jsou sekularizovanými pojmy theologickými*“.³

Pokud tedy chceme naši práci uvést Schmittovým pojetím suverenity, je nutno začít jeho kritikou liberalismu a racionalismu. Schmitt v tomto smyslu poukazuje na pronikání představy právního řádu do politických představ a vytváření právního řádu, když píše, že i „*tak významný filozof státu jako Kelsen*“ může chápat demokracii jako „*výraz relativistické neosobní vdeckosti*“.⁴ Odkrývá tak nervozitu demokracie suverénního zásahu do normami řízeného řádu. Podle Williama Rasche se demokracie snaží suverenitu nahradit vládou práva a neosobním rozumem, jako by ale rozum nebyl pouze jiným pojmenováním pro suverénní sebe-vytváření.⁵ I oni tedy vlastně rozum určují jako poslední rozhodující instanci. Máme tedy i zde svého druhu decisi, poslední decisi ve smyslu vytváření suverénních rozhodnutí. Absolutizace rozumu je tak též přerušena hledáním nejvyšší, odnikud neodvozené moci, které podle Rasche vede k nekonečnému regresu. Rasche hovoří o existenciálního řešení tohoto problému – „*právo nezískává moc z vnějšího zdroje, ale získává moc rozlišením sebe od sebe samého*“, čímž přetváří zmíněný et zec a fixuje bod poátku.⁶

Jak to funguje? Rasche si zde pro řešení problému suverenity bere na pomoc logiku. Odmítá Russellovu teorii typického tvrzení, že výrok o dané uzavřené množině může být uvnitř jen z prostoru, který je o úroveň výše, a souhlasí spíše s Wittgensteinovým pojetím: „*Logické zákony samy nesmí podléhat logickým zákonům*.“ Není to tedy tak, že by zákon logiky padl mimo soubor všech výroků, ale spíše tak, že zůstává uvnitř tohoto souboru, ale vyloučí sebe sama z jeho fungování, jak je psáno výše, rozliší sebe od sebe samého.⁷ Tak je tomu i se

² Ibid. s. 40.

³ Ibid. s. 39, 31.

⁴ Ibid. s. 40.

⁵ RASCH, William. *Sovereignty and its discontents: on the primacy of conflict and the structure of the political*. London: Birkbeck Law Press, 2004. s. 91.

⁶ Ibid. s. 90.

⁷ Ibid. s. 89-90.

suverénem, který je součástí systému, ale zároveň se z něj sebe-vyjímá v tom smyslu, že on stanovuje rozhodnutí, na kterém řád spočívá, to jest rozhodnutí o tom, „zda skutečně vládne tento normální stav“⁸.

Rozdíl mezi racionalistickými liberály a decisionisty Schmittova typu je však v tom, že zatímco první pokládají za suverénní zákony rozumu, druzí zůstávají zastánci personální decise, výjimky, která uvádí přirodní zákony ve zmatek. „Výjimka se nenachází v předem na rthnutém rámci, ale je vytvářena rozhodnutím suveréna jako druh performativní výpovědi. Schmittovo znázornění výjimek se vztahuje k reálnému životu propukávajícímu do právního soustrojí.“⁹ Schmitt se tak svou *Politickou theologií* stává myslitelem, který propojuje suverenitu s výjimkou, a to přímo ve slavné první větě knihy: „Suverén je ten, kdo rozhoduje o výjimečném stavu.“¹⁰

Pojetí výjimečného stavu v *Politické theologii* (1922) se však liší od pojetí, které Schmitt představil jen o rok dříve v práci *Die Diktatur*, přičemž kritika poměru výmarské republiky se jeví jedním z hlavních důvodů Schmittova názorového posunu. Jak píše John P. McCormick, v *Die Diktatur* je normální řád chápán jako vláda práva, které je připisována jistá normativní hodnota, kdežto v *Politické theologii* je již nazýván formálně zvláštní legalitou, která je abstraktní a bez života.¹¹ To vede k následujícím odlišnostem v jednání autority v nouzovém/výjimečném stavu. V *Die Diktatur* je tzv. komisařská diktatura podobná diktatuře římské: nouzové pravomoci jsou svěřeny příslušnému subjektu pouze dočasné, normální řád je pozastaven za tím účelem, aby byl později znovu obnoven. V *Politické theologii* již jde o diktaturu suverénní, kdy výjimečný stav volá po všemocném suverénu, který přerušuje stávající ústavní řád, aby mohl ustavit řád nový.¹² A to právě proto, že

⁸ SCHMITT, Carl. *Politická theologie*. s. 15.

⁹ SARAT, Austin. Introduction. Toward New Conceptions of the Relationship of Law and Sovereignty under Conditions of Emergency. In: SARAT, Austin (ed.). *Sovereignty, emergency, legality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. s. 13.

¹⁰ SCHMITT, Carl. *Politická theologie*. s. 9.

¹¹ MCCORMICK, John P. The Dilemmas of Dictatorship: Carl Schmitt and Constitutional Emergency Powers. In: DYZENHAUS, David. *Law as politics: Carl Schmitt's critique of liberalism*. Durham: Duke University Press, 1998. s. 226.

¹² Ibid. s. 217.

v *Politické theologii* je „b žný liberální politický řád p edstavován jako tak zkažený v dou a technologií, že je vlastn výjimkou vykoupen.“¹³

U suverénní diktatury je tedy d ležitě to, že chce dosavadní řád p ekonat. Zatímco v komisa ské diktatu e m že být „norma pozastavena, bez toho aniž by p estala být platnou“, v suverénní diktatu e je právo „aplikováno, ale není formáln platné“.¹⁴ Schmittovo pojetí v *Politické theologii* je již bližší diktatu e suverénní: „Ve své absolutní podob nastává výjime ný p ípad tehdy, musí-li být teprve vytvo ena situace, v níž mohou platit právní ustanovení.“¹⁵ Posun k ustavení nového řádu je viditelný i v tom, že v *Politické theologii* Schmitt spojuje dv p vodn odd lená rozhodnutí: to, zda existuje výjime ný stav, a to, jak je t eba konkrétn ve výjime ném stavu postupovat. Pro klasickou diktaturu komisa ského typu rozhoduje o každém jiný subjekt. Tak v ím o existenci výjime né situace rozhodoval Senát a konkrétní postupy pak byly na diktátorovi. V suverénní diktatu e rozhoduje o obojím subjekt jediný.¹⁶

P ed tímto propojením ada autor varuje. Podle Jana Kysely m že být pokušením pro „extenzivní interpretaci podmínek krizového stavu za ú elem aktivace vlastní role“¹⁷, podle McCormicka i sám Schmitt ješt v díle o diktatu e zmi uje zneužitelnost spojení lidové suverenity s nouzovými pravomocemi, které m že ohrozit legitimní ústavní řád, a suverénní diktaturu propojuje s hrozbou jakobínství a komunismu. Nicmén poté Schmitt pod tíhou nep ehledné výmarské situace obrací a pracuje s myšlenkou, že by populistický sov tský stát mohl mít protipól v podobn dfinovaném stát n meckém, který by vedl charismaticky legitimovaný prezident. Proti radikálnímu pojetí suverenity vzešlému z Francouzské revoluce staví radikalizovanou p edstavu suverenity odvozenou z absolutní monarchie.¹⁸

Pokus ustavit nový řád skrze výjime ný stav a suverénní diktaturu však pro Schmitta není nastolením chaosu oproti b žnému řádu. Zde je klí ový pojem prahu nerozlišitelnosti: „suverén stojí mimo normáln platný řád, a p ece k n mu pat í, nebo mu p ísluší rozhodnutí, zda m že být ústava in toto suspendována“, právo tak sice ustupuje do pozadí, ale stát trvá,

¹³ Ibid. s. 225.

¹⁴ AGAMBEN, Giorgio. *State of exception*. Chicago: University of Chicago Press, 2005. s. 37.

¹⁵ SCHMITT. *Politická theologie*. s. 14.

¹⁶ MCCORMICK, John P. *The Dilemmas of Dictatorship*. s. 223.

¹⁷ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014. s. 157.

¹⁸ MCCORMICK, John P. *The Dilemmas of Dictatorship*. s. 225-229.

nejde o anarchii.¹⁹ Podle Giorgio Agambena pozastavení normy není bez návaznosti na právní řád a můžeme si tak se Schmittem klást otázku po limitu právního řádu. Agamben to nazývá zemí nikoho „*mezi veřejným právem a politickým faktem, mezi právním řádem a životem*“.²⁰ Jak tedy píše Agamben, snaží se Schmitt vrátit stejné násilí zpět do právního kontextu – výjimečný stav může vlenit anomii dovnitř *nomos*.²¹ Zde je však otázka, která pro nás dále bude klíčová: co se stane, když zmíněná vlenění anomie nebude časově omezené a výjimečný stav se stane pravidlem?

Výjimka a pouhý život

Pokud jde o Giorgio Agambena, italského filozofa a jednoho z nejvýznamnějších současných teoretiků výjimečného stavu, tak ten navazuje na Schmitta reakcí na jeho pojetí výjimečného stavu jako prahu nerozlišitelnosti mezi právem a anomíí, jako decisionistického vstupu do právního mechanismu, osmyslnění zákona výjimkou. Zachází však ještě dál v tom, že se snaží upozornit na to, jaké jsou důsledky možného narušení této křehké dialektiky mezi právem a faktem, normou a výjimkou. Pro Agambena je tak výjimečný stav spíše stav úplné bezprávnosti. Výjimečný stav totiž srovnává ne s klasickou diktaturou, ale spíše s římským institutem *iustitia*, což byl stav, kdy neomezená moc neplynula z titulu nové magistratury, ale ze situace pozastavení zákonem omezujícího jednání magistrátů. Proto chápe výjimečný stav jako „*prostor anomie, kde jakákoli právní úprava – a zejména rozlišení mezi veřejným a soukromým – jsou pozastavena*“.²²

Tak zatímco se Schmitt snaží ospravedlnit jistou formu suverénní moci, Agamben svým pojetím výjimečného stavu jako bezprávního varuje před jeho trvalými následky, snaží se ukázat, co se stane, když se zhroutí ústavní právní rámec suverenity, se kterým pracuje ještě Schmitt.²³ Zde tedy vidíme první rozdíl mezi koncepcemi Schmitta a Agambena: Schmitt se snaží vytvořit politickou koncepci výjimky, Agamben popisuje situaci naproste

¹⁹ SCHMITT, Carl. *Politická theologie*. s. 10, 14.

²⁰ AGAMBEN, Giorgio. *State of Exception*. s. 1.

²¹ Ibid. s. 54.

²² Ibid. s. 47, 50.

²³ HUYSMANS, Jef. The Jargon of Exception — On Schmitt, Agamben and the Absence of Political Society. *International Political Sociology*. 2008, Vol. 2, No. 2. s. 166. Též SARAT, Austin. Introduction. s. 3.

nerozlišitelnosti, kdy se výjimka stává pravidlem, což shledává jako velice nebezpečné, ne pouze něco, na čem by politika měla být založena.²⁴ Důležité je se totiž to, že „*prostor výjimečného stavu, který je ‚z hlediska práva prázdný‘ prolomil své časoprostorové hranice, rozlil se mimo ni a má tendenci splývat s normálním uspořádáním, kde se znovu stává možným všechno.*“²⁵

A s tímto rozlítím se stává především suverénní moci pouhý život, tedy život jako takový, bez jakýchkoli práv a výsad, biologické žití. A to je druhý velmi důležitý rozdíl mezi Schmittem a Agambenem: zatímco Schmitt se pohybuje na úrovni celého společenství, kdy výjimečný stav má se svým ustavením nového ústavního řádu následky právně-politické, Agamben přechází na mikroúroveň následnou biopolitickou analýzou výjimečného stavu. Svůj popis začíná Agamben v klasickém antickém světě, kdy zde máme jasné rozdělení veřejné a soukromé sféry a kdy je pouhý život (*zoé*) „*vyloučen z polis a zůstává jakožto životist reprodukován nesmlouvavě vykázan do prostoru oikos.*“ Naproti tomu ve veřejné sféře vystupoval život jako *bios*, životní forma nebo „*způsob života typický pro jednotlivce i skupinu.*“²⁶ Život člověka jako takový tak byl v polis neoddelitelný od jeho výsad, způsobu života, prožívání potencialit.

Až později se i v obci odděluje život od formy a pouhý život (*zoé*) se může stát především suverénní moci. To je zjevnější zvláště s přechodem od královské suverenity k suverenitě národa, kdy se spojují ještě za feudalismu oddělené principy suverenity a narození. Z poddaného se stává občan: „*narození, tedy pouhý život jako takový, se zde poprvé stává bezprostředním nositelem suverenity.*“²⁷ Po této úvaze tak Agamben může dojít k tomu, že pouhý život jako biologická danost a anomie jako přirozený stav nejsou ničím povodným, pouhý život je naopak produktem biopolitického stroje.²⁸ Do značné míry tak v tomto Agamben navazuje na Michela Foucaulta, který biopolitiku definuje jako etatizaci biologie, jako transformaci moci, která na sebe bere zodpovědnost za život – právo moci nad životem se již nevykonává skrze právo „*dát umřít a nechat žít*“, ale skrze „*dát žít a nechat umřít*“.

²⁴ HUYSMANS, Jef. *The Jargon of Exception*. s. 167, 177.

²⁵ AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer: suverénní moc a pouhý život*. Praha: OIKOYMENH, 2011. s. 45.

²⁶ Ibid. s. 9-10.

²⁷ Ibid. s. 128.

²⁸ AGAMBEN, Giorgio. *State of Exception*. s. 87-88.

Biopolitika je tak doplněním kázeňské disciplinární moci, obrací se již nejen k lovkovi, ale jako disciplína, ale k živoucímu lovkovi, k množství lidí, k populaci.²⁹

Propojením právní-politické a biopolitické analýzy suverenity nám pak Agamben odkrývá vztah suverenity a pouhého života. Tím, že lze oddělit pouhý život od jeho formy, se může, zvláště ve výjimečném stavu, objevit postava *homo sacer*, posvátného života, který patří bohu, a tedy jej nelze obětovat, ale je zároveň zahrnut do společnosti tím, že jej lze zabít. *Homo sacer* je tedy „ten, s nímž všichni lidé jednají jako suveréni.“³⁰ To je posíleno ve výjimečném stavu, pro nějž je typický paradox nerozlišitelnosti mezi pěstováním zákona od jeho vykonávání. Vše se pak stává možným a „ten, kdo jde na procházku bez stanného práva, nepěstuje zákon o nic více, než jej vykonává voják, který procházejícího se nepříjemně zabije“.³¹ A odtud je již jen kousek k analýze tábora jako prostoru, „který se otevírá, když se výjimečný stav za jiná stává pravidlem“, když se pouhý život, který ve výjimečném stavu sídlil, s rozostřením hranic výjimečného stavu dostává do centra obce.³²

Tak tábory nevznikají, jak ukazuje Agamben, na základě práva, ale na základě stanného práva a výjimečného stavu. Tak u Židů v nacistických koncentračních táborech nebylo jejich zabití „ani obětováním ani vykonáním trestu smrti, nýbrž uskutečněním prosté, beztrestné možnosti být zabit“, která je spojována s židovstvím jako takovým“.³³ Foucault to ve své analýze zdůvodňuje rasismem, který odpovídá na otázku, jak je možné, že může biomoc zabíjet, pokud jí jde o zvýšení ceny života. „Rasismus je v biomoci podmínkou práva zabíjet“, imperativ smrti lze přijmout jen pro vyloučení biologického nebezpečí. Aby stát vůbec vykonával své suverénní právo v klasickém smyslu, tedy právo dát zemřít, je k tomu nucen v biopolitické době využívat rasy, eliminace a očištění ras.³⁴

Tomuto ještě předchází proces rozdělení populace na plnoprávné občany a ty, kteří jsou zbaveni všech práv, aby s nimi mohla suverénní (bio)moc zacházet jako s určitými objekty. Agamben se v tomto kontextu nezabývá nacistickými koncentračními tábory jako historickou

²⁹ FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1975*. Praha: Filosofia, 2006. s. 215-217.

³⁰ AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer*. s. 85-87.

³¹ Ibid. s. 63.

³² Ibid. s. 16, 164.

³³ Ibid. s. 116, 162.

³⁴ FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost*. s. 227-230.

událostí, ale všímá si podobného rámce všude tam, kde u skupin osob probíhá zbavení všech občanských práv a kde bylo možno aplikovat kritické vyjádření Hannah Arendt o lidských právech: „*Pojetí lidských práv založené na předpokladu existence lidské bytosti jako takové se hroutilo vždy, když se ti, kdo je hlásali, poprvé setili s lidmi, kteří opravdu ztratili všechny ostatní vlastnosti a specifické vztahy – až na to, že stále ještě byli lidmi.*“³⁵ Je tedy třeba nezávisle na podstatě spáchaných zločinů zkoumat vytváření prostorů a struktur, kde se stabilizuje výjimka, a „*ptát se, jakými právními procedurami a jakými politickými rozhodnutími mohly být lidské bytosti tak úplně zbaveny svých práv a výsad, a to až do té míry, že dopustit se v nich čehokoli se už nejevilo jako zločin.*“³⁶

Že výjimečný stav lze chápat jako agambenovské prostředí bez práva, můžeme podpořit i názor Amy Kaplan o charakteristice situace na americkém základně Guantánamo. Bylo to paradoxní zneuctění se formální suverenity, které vytvořilo z detenčního státního bezprávního prostoru. Amy Kaplan parafrázuje vyjádření George W. Bushe o tom, že suverenitu nad územím Guantánama má Kuba, i když se na něj nevztahuje představa Ústavy USA ani amerických závazků z mezinárodních smluv. Zde zadrženi tak nemají žádná práva. Odtud vyplývá, že právo díky tomu, že USA postrádají formální suverenitu nad územím státního, mohou zde dělat, co chtějí.³⁷ A podobně jako Foucault výše, i Kaplan si při popisu stavu na Guantánamu vypomáhá jeho rámováním jako prostoru oddělení, kdy může zbavení práv probíhat na základě rasy a rasismu. Před detenčním centrem pro teroristy fungovalo v devadesátých letech Guantánamo jako shromaždiště haitských uprchlíků, kterým byl odmítnut azyl, přičemž ti to Haiané byli v USA právně často vnímáni jako nositelé viru HIV a kontaminované krve.³⁸ Situaci na Guantánamu pak sleduje i Agamben, který její zařazuje právo do výše zmíněného kontextu normalizace výjimky a hovoří o zde zadržovaných v tom smyslu, že nejde ani o válečné zajatce podle ženevských konvencí, ani o obviněné z trestného činu podle amerických zákonů, ale pouze o „zadržené“, objekty čisté moci de facto.³⁹

³⁵ AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer*. s. 126.

³⁶ AGAMBEN, Giorgio. *Prostředky bez údelu: poznámky o politice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 37-38.

³⁷ KAPLAN, Amy. Where is Guantanamo? *American Quarterly*. 2005, Vol. 57, No. 3. s. 834.

³⁸ Ibid. s. 839.

³⁹ AGAMBEN, Giorgio. *State of Exception*. s. 3.

Katechon Schmitt a suverenita proti novému d jinnému v ku

Máme podle Agambena n jaké možnosti, jak ze situace, kdy se výjimka stala pravidlem, tedy kdy jsme se dostali na práh nerozlišitelnosti mezi výjimkou a pravidlem, kdy se výjime ný stav stává permanentním, vyjít? Agamben souhlasí s tvrzením, které vyslovil už Walter Benjamin, že „*Tradice utla ovaných nás u í, že ,výjime ný stav‘ v n mž žijeme, je n co normálního.*“ To podle Agambena platí proto, že „*moc dnes nemá jiné opodstatn ní než stav nouze, na n jž se všude a neustále odvolává (...) ale hlavn proto, že mezitím holý život, který byl skrytým základem vládnutí, se všude stal dominantní formou života.*“⁴⁰ Stal se dominantní formou, a to tedy znamená, že o klasickém rozd lení *zoé* a *bios* mezi soukromou a veřejnou sféru již nevíme nic. Proto se tedy Agamben staví skepticky k možnosti obnovení klasických politických kategorií, jak to navrhovali například Hannah Arendt nebo Leo Strauss.⁴¹

Na výb r tak není návrat ke klasickým právn -politickým kategoriím, ale je na výb r ze dvou politik života. Jak píše Jef Huysmans, podle Agambena bu z stane p evažující formou politiky rámec tábora s pojetím pouhého života jako p edm tu suverénní moci v anomii výjime ného stavu, anebo projdeme benjaminovskou revolu ní transformací do stavu takové anomie, ve které bude život ne objektem, ale subjektem.⁴² Taková transformace nastane až s odmítnutím celé struktury suverenity v bec: „*Pojmy vládnoucí moc a ústavodárná moc, které stojí v centru naší politické tradice, musí proto být opušt ny, i p inejmenším (...) nov definovány.*“⁴³ Nebo na jiném míst : „*Dnes, (...) kdy se podle Benjaminovy p edpov di skute n stav nouze stal pravidlem, dozrál as k tomu, abychom problém hranic a p vodní struktury státnosti zformulovali znova...*“⁴⁴

K tomuto opušt ní suverenity jako konceptu v bec se dostaneme skrze odmítnutí spojitosti mezi právem a násilím, p i emž tím dosáhneme bytí v jazyce a uv domování si žití samotného, prožívání potenciality. Politika by se tak stala sférou ísté prost ede nosti bez ú elu ur enou jako pole lidského jednání a myšlení.⁴⁵ Zde je patrná neskrývaná návaznost na Benjaminovu ideu božského násilí, které p etíná et zec moci ustavující a ustavené, právo-

⁴⁰ AGAMBEN, Giorgio. *Prost edky bez ú elu*. s. 13.

⁴¹ AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer*. s. 180.

⁴² HUYSMANS, Jef. *The Jargon of Exception*. s. 176.

⁴³ AGAMBEN, Giorgio. *Prost edky bez ú elu*. s. 91.

⁴⁴ AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer*. s. 18-19.

⁴⁵ AGAMBEN, Giorgio. *Prost edky bez ú elu*. s. 94-95.

základajícího a právo-udržujícího násilí, a tedy odstavuje právo v bec ve prospěch nové politiky: „*Na prolomení tohoto kolob hu v zajetí mytických právních forem, na sesazení tohoto práva i s násilím, na kterém je odkázáno, jakož i naopak, nakonec tedy na sesazení státní moci, zakládá se nový d jinný v k.*“⁴⁶ Benjamin uznává přístup George Sorela, který pro revoluční hnutí odmítá „*každý druh program , utopii, jedním slovem právních ustanovení*“, a prosazuje ne díl í, ale revoluční generální stávkou. Slovy Sorela „*tato generální stávka dává najevo zcela z eteln svou lhostejnost v i materiálnímu zisku dobytí, tím že prohlašuje, že chce zrušit stát.*“ Tím, že chce zrušit stát, ne iní si nároky stát se novou ustavující mocí s novým ideologickým programem, a proto je podle Benjaminova jako ístý prost edek nenásilná.⁴⁷

Jacques Derrida ve svém tení Benjaminova textu píše o zmín ném novém d jinném v ku tak, že tento „*nový d jinný v k by byl novým politickým v kem, pokud ovšem na rozdíl od Carla Schmitta nespojujeme politiku se státem.*“⁴⁸ Pokud bychom ale toto spojení provedli, poskytuje mesianistická Benjaminova/Agambenova vize prostor pro kritiku z pohledu tradi ního schmittovského pojetí polití na. To je založeno na rozhodnutí o tom, kdo je p ítel/nep ítel. Politická entita, která se takto rozhoduje, však vždy p edpokládá reálnou existenci nep ítele, a tedy koexistenci s jinou politickou entitou.⁴⁹ Vztaženo na vnitrostátní politiku, v jejímž rámci pracujeme s konceptem suverenity, ponechává schmittovský pohled prostor pro možnost hegemonického st ídání, kdežto Benjaminovo stržení hranic bychom mohli nazvat depolitizací.

Jak píše David Pan, oproti Benjaminovu p edpokladu d jinného pohybu od moci ke spravedlnosti má Schmitt dialektický pohyb mezi ustavenou politikou a novým chápáním polití na, kdy možnost nové politiky ohrožuje stávající ád a p ináší s sebou výjime ný stav.⁵⁰ U Schmitta tedy lze stále vnímat kolob h moci ustavující a ustavené, kolob h mytického násilí, ve kterém „*každé právo-udržující násilí ve svém trvání samo nep ímo oslabuje právo-*

⁴⁶ BENJAMIN, Walter. Ke kritice násilí. *Sociologický asopis*. 1990, Ro . 26, ísl. 6. s. 551.

⁴⁷ Ibid. s. 548.

⁴⁸ DERRIDA, Jacques. *Síla zákona: "mystický základ autority"*. Praha: OIKOYMENH, 2002. s. 75.

⁴⁹ SCHMITT, Carl. *The concept of the political*. Expanded ed. Chicago: University of Chicago Press, 1996. s. 53.

⁵⁰ PAN, David. Against Biopolitics: Walter Benjamin, Carl Schmitt, and Giorgio Agamben on Political Sovereignty and Symbolic Order. *The German Quarterly*. 2009, Vol. 82, No. 1. s. 55.

*ustavující násilí. (...) Toto trvá tak dlouho, dokud buď nová násilí, nebo ta dříve potlačená nad dosud právo-ustavujícím násilím nezvítězí a tím nezaloží nové právo pro nový úpadek.*⁵¹ Proto William Rasch připodobuje Carla Schmitta k figuře katechona („ten, kdo tomu brání“ v druhém listu Tesalonickým), který se snaží uchovat nedokonalý společenský řád, absenci druhého příchodu Krista. Ekání na Krista totiž zahrnuje nejprve ekání na Antikrista a katechon je ten, jehož úkolem je oddalovat příchod Zla. Pro Schmitta je tedy jako pro Hobbesa politické nástrojem oddalování, kdy násilí nemůže být nikdy úplně potlačeno, ale jde limitovat a usměrňovat.

Naproti tomu Agamben Schmittovi vyřítá nihilismus, se kterým přijímá nevyhnutelnost prvotního hříchu, a tedy nutnost setrvání v rámci politicky definovaného suverénní výjimkou.⁵² Koncepce ekání je zde ale příhodná, protože, jak uvádí Derrida ve svém příspěvku k Benjaminovi, „rozhodnutí určující to, jež dovoluje poznat i rozpoznat ono isté a revoluční násilí jako takové, je rozhodnutí k němu nedostupné. (...) Nikdy je nepoznáme samo o sobě, jako takové, nýbrž vždy jen v jeho ‚úincích‘.“⁵³ Agamben s Benjaminem tak pouze ekají na takovou událost, která by mohla způsobit konečnou transformaci v novou politiku. Tuto nerozpoznatelnost tak lze brát jako další důvod toho, pro Agamben nepřísluší božskému násilí žádnou substanci a hodnotu spatřuje v istých prostěcích a jednání jako takovém.

U Schmitta je oproti tomu substance velmi důležitá už kvůli tomu, že Schmitt pracuje s politickými entitami, tedy s kolektivitu, ne s pouhým životem jednotlivce. Podle Davida Pana Schmitt ve svém decisionismu staví do středu kulturu a zdůrazňuje roli ideologie v konstrukci subjektu. Rozhodnutí tak uchovává vztah s kulturní dimenzí, na které právo spočívá a která pomáhá definovat „způsob života jako kolektivní vizi, která předurčuje individuální subjekt jako vždy něco více než jeho pouhý život“.⁵⁴ Jak můžeme vidět ve Schmittově *Pojmu politika*, válka sice nemusí být ničím náboženským či výnosným, avšak náboženské, morální a jiné protiklady se mohou zintenzivnit v politické. Náboženská skupina, která se přemění v politickou, tak je schopna seskupovat lidi podle rámce přítele/nepřítele.⁵⁵ Co je tedy v tomto

⁵¹ BENJAMIN, Walter. Ke kritice násilí. s. 551.

⁵² RASCH, William. *Sovereignty and its discontents*. s. 98-99.

⁵³ DERRIDA, Jacques. *Síla zákona*. s. 76-77.

⁵⁴ PAN, David. *Against Biopolitics*. s. 42, 47, 56.

⁵⁵ SCHMITT, Carl. *The concept of the political*. s. 36-37.

smyslu dležitě a co dále odlišuje Schmitta od Agambena, je to, že politika pro Schmitta není o biopolitice, kde násilí a tloupičází do píjíného kontaktu. Politika se totiž nemže konstituovat bez píedchozího souboru ideologických opozic, vždy píedpokládá substantivní opozici, která později zformuje základ práva.⁵⁶

Od suverénní výjimky ke governmentalit

Sou asní spíše liberální teoretici výjimečného stavu však obviňují z depolitizace jak Agambena, tak i Schmitta, což je dáno odlišným liberálním chápáním politiky/politi na jako spíše pragmatického vyjednávání než decisionismu výjimečného stavu a duality píitel/nepíitel. Jak uvádí Huysmans, práce s výjimkou jako se schématem politiky na vylučuje sféru bžných společenských vztahů z politického rámce a vytváří tak ochuzený obraz politického soupeení.⁵⁷ Austin Sarat se podobně snaží rozšířit škálu možností jak zacházet s nouzovými stavy, které mohou volat po výjimce: podle něj se část ústávník soudobé debaty nemže odpoutat z rámce navrženého Schmittem a Agambenem a myslí, že lze vybírat pouze mezi písným pípním na vládu práva a suverénními prerogativy. Zde rozováním jasného rozdílu mezi suverenitou a legalitou nejsme podle Sarata schopni vidět další možnosti píístup k výjimce: suverén může operovat i uvnitř oblasti bžných právních procedur.⁵⁸

Podle Johna P. McCormicka nemají postupy ve stavu nouze žádné píednostní spojení s pívodní politickou vólí, jak zde uje Schmitt v *Politické theologii*. Ustanovení o nouzových stavech by měla být chápána jako jedny mechanismy z mnoha dalších ústavních procedur.⁵⁹ McCormick a další se tedy snaží souasně problémy nouzových stavů píodadit spíše píoběžný ústavní-právní rámec, když tvrdí, že to, s čím se dnes potýkáme, není toho charakteru, že by mohl nastat neregulovatelný výjimečný stav, a je tak třeba obvyklejší nouzové pragmatiky. Je ale třeba mít na paměti, že zde stále existuje rozlišení na právem upravené výjimečné (krizové) stavy a schmittovský stav výjimky z norem, tedy neregulovatelný výjimečný stav⁶⁰, takže není možné tvrdit, že právem lze upravit úplně vše.

⁵⁶ PAN, David. *Against Biopolitics*. s. 58-59.

⁵⁷ HUYSMANS, Jef. *The Jargon of Exception*. s. 166.

⁵⁸ SARAT, Austin. *Introduction*. s. 3.

⁵⁹ MCCORMICK, John P. *The Dilemmas of Dictatorship*. s. 238.

⁶⁰ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou*. s. 157.

Na to ostatně pamatuje i Schmitt sám, když píše, že „ne každé nouzové opatření je již výjimečným stavem. K tomu patří spíše principiálně neomezené oprávnění, to znamená suspendování veškerého existujícího práva.“⁶¹ Podle Leonarda Feldmana je ale tento Schmittem přiznaný fakt, že opravdový výjimečný stav nenastává v žádné mimořádné situaci, občas zapomenut, což vede u některých kritiků k rovnímu stavu k rétorické inflaci.⁶²

Jde tedy o to, že pokud nazveme mimořádnou situaci opravdovým výjimečným stavem, který pochází z oblasti mimo právo, vyjímáme toto zavedení výjimečného stavu z oblasti politického soupeření a obsahového posuzování. Takto nelze postupovat ani k Lockovským prerogativám či moci, kterou lid ponechal vládci/výkonné moci „nevymezenou v jeho ruce nebo v ruce jeho předků, aby byla vykonávána pro jeho dobro...“⁶³ Zmíněné vykonávání pro dobro lidu totiž vede k té interpretaci prerogativy, která klade důraz na její právní zahrnutí do právní sféry a do procesu legitimizace. Prerogativa tak zůstává otevřená politickému posuzování a to, zda leží uvnitř i vně ústavního rámce je samotným předmětem politického sporu. Podle Feldmana je tedy třeba hledat vyváženou pozici prozaické politiky mezi zázrakem podobným momentem decise a byrokratickým legalismem.⁶⁴

U Feldmana i McCormicka tak lze vidět ten liberální postoj, kterým je Schmitt kritický, jenž se snaží vytvořit výjimku a naopak obsáhnout mimořádné situace co nejvíce pomocí právních prostředků. Podle McCormicka totiž má být nedostatečná ústavní úprava prerogativ poskytnout možnost autorům, jako byl Schmitt, k tomu, aby tento nedostatek využili jako cestu k narušení celého právního řádu. Schmittův postoj, že je to právě výjimka, která činí celou otázku suverenity relevantní, tak McCormick chápe jako nebezpečnou pozici.⁶⁵

Pro podrobnější úpravu zvládnutí mimořádných situací je také Bruce Ackerman, který navrhuje tzv. super-větštinové stupňování, kdy bude ve stavu nouze exekutiva zmocněna jednostranně jednat pouze po dobu nejkratší dobu, než se sejde zákonodárny sbor, nejdéle však po dva týdny. Stav nouze je poté prodloužen jen tehdy, pokud bude pro absolutní většinu; po dalších dvou většinách již bude pro prodloužení třeba šedesátiprocentní většina, poté

⁶¹ SCHMITT, Carl. *Politická theologie*. s. 14.

⁶² FELDMAN, Leonard. The Banality of Emergency. On the Time and Space of „Political Necessity“. In: SARAT, Austin (ed.). *Sovereignty, emergency, legality*. s. 163.

⁶³ KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou*. s. 187.

⁶⁴ FELDMAN, Leonard. The Banality of Emergency. s. 143, 149.

⁶⁵ MCCORMICK, John P. The Dilemmas of Dictatorship. s. 238-239.

sedmdesátiprocentní atd.⁶⁶ Tímto teoretickým návrhem chtl Ackerman, pšící zejména v kontextu hrozby teroristických útok , poukázat na dva aspekty mimo ádných stav . Za prvé tvrdí, že i kdyby n který z dalších útok zabil mnoho tisíc lidí i t eba zni il m sto jako Washington, Al-Káida by nem la za cíl nahradit stávající politické autority svým vlastním režimem.⁶⁷ To znamená, že nejde o otázku ohrožení systému jako takového, o možnost vyno ení nové ustavující moci, takže se návrh ešení m že pohybovat v oblasti pozitivní úpravy postup za mimo ádné situace, kdy nebude pozastaven právní ád jako celek. Za druhé ale zd raz uje nutnost krátkodobých výjime ných opat ení, která zasahují do ob anských svobod po co nejkratší dobu: „*P edevším musíme zabránit politik m ve využívání momentální paniky k tomu, aby zavedli dlouhotrvající omezení svobody.*“⁶⁸

To je d ležitá zejména v sou asné dob , kdy je tzv. válka proti terorismu v podstat nekone nou, jelikož nejde o válku proti konkrétní skupin , ale proti ur ité taktice. Stav neustálého nap tí a posouvání konceptu bezpečnosti z bezpečnosti státu na tzv. lidskou bezpečnost tak vede k tendenci politik rozši ovat dlouhodobá preventivní opat ení a uzurpovat diskurz o bezpečnosti. Agamben tak poukazuje na to, že i p esto, že se ústavní ustanovení o výjime ných stavech v západních demokraciích již skoro nepoužívají, bylo vyhlášení výjime ných stav nahrazeno práv zobecn ním paradigmatu bezpečnosti jako normální vládní techniky.⁶⁹ David Cole zase v tomto smyslu hovo í o tzv. paradigmatu prevence, kdy v období po teroristických útocích ze zá í 2001 lze pozorovat až agresivní d raz na p edcházení budoucímu terorismu namísto ex post reakcí na konkrétní zlo in.⁷⁰ A kone n Fionnuala Ní Aoláin a Oren Gross upozor ují na roli názvu „válka“ s terorismem: zatímco bezprost edn po útocích 11. zá í Bushova administrativa hovo ila o „zlo inu“, prezident pozd ji v lenil útoky do rámce války, což mu podle Ní Aoláin a Grosse pomohlo k sebe-prezentaci jako vále ného prezidenta⁷¹, a tedy ospravedln ní mimo ádných opat ení.

⁶⁶ ACKERMAN, Bruce. The Emergency Constitution. *Yale Law Journal*. 2004, Vol. 113, No. 5. s. 1047.

⁶⁷ Ibid. s. 1039.

⁶⁸ Ibid. s. 1030.

⁶⁹ AGAMBEN, Giorgio. *State of Exception*. s. 14.

⁷⁰ COLE, David. Military Commissions and the Paradigm of Prevention. In: NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. *Guantánamo and beyond: exceptional courts and military commissions in comparative perspective*. New York: Cambridge University Press, 2013. s. 99.

⁷¹ NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. Introduction: Guantánamo and Beyond. In: NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. *Guantánamo and beyond*. s. 19.

Tento „krizový management“ v paradigmatu prevence pak vede až k peregulované společnosti. Tak mžeme Claudia Aradau tvrdit, na rozdíl od Agambena, že Guantánamo není oblastí závislou na suverénním rozhodnutí o výjimce, ale naopak symptomem transformace práva směrem ke konkrétnímu životu jako takovému. Právo nebylo na Guantánamu pozastaveno, ale se vzestupem biopolitické moci se stalo spíše technikou vládnutí.⁷² Mžeme tedy vidět spolu s Austinem Saratem, že snahy práva předvídat teroristickou hrozbu a bránit jí vedou k erozi statusu práva jako normativního nástroje společenského řádu.⁷³ Z obecných právních úprav se tak stávají reakce na konkrétní místní situace a z práva se tak stává spíše administrativní governmentalita, která však, lze říci, pomáhá odhalovat přítomnost moci lépe, než pokud je právo skryto v obecnosti.

Souasnou transformaci práva z obecných pravidel na situacín specifická administrativní rozhodnutí tak mžeme označit za další mód depolitizace. Podle Jacquese Rancièra se právo dnes snaží přizpůsobit socioekonomické realitě, čímž omezuje potenciál pro zpochybnění rozhodnutí. Tím, že se právo pokouší adaptovat na společenské změny, se uzavírá mezera mezi právem a faktem, a tedy i prostor pro politická rozhodnutí a soupeření.⁷⁴ Pokud se právo snaží pouze předvídat pohyby na společenské mikroúrovni, sluhuje se s konkrétní realitou a vypadá tak z hodnotícího rámce, který je nutný pokud chceme politiku chápat jako substantivně zabarvené stídání. Nastíněná proměna práva je tak podle některých autorů podobnější foucaultovské governmentalitě než Agambenovu pojetí anomie, tábora v centru polis. Jak píše Huysmans, je život pod optikou biopolitiky ani ne tak holým životem, jako spíše konstituovaným skrze rzná detailní a fragmentovaná zprostředkování.⁷⁵

Závěr

Pokud se zamííme na časový rámec chápání výjimečného stavu, představila práce rzná zvládání mimořádných situací na škále od momentálnosti zázračného vstupu suveréna a nastolení výjimky až po neustálost toho, jak právo sleduje konkrétní sociální realitu a stává se

⁷² ARADAU, Claudia. Law Transformed: Guantánamo and the ‘other’ exception. *Third World Quarterly*. 2007, Vol. 28, No. 3. s. 489, 491.

⁷³ SARAT, Austin. Introduction. s. 5.

⁷⁴ ARADAU, Claudia. Law Transformed. s. 497-498.

⁷⁵ HUYSMANS, Jef. The Jargon of Exception. s. 178.

administrativní governmentality. Zdá se však, že nejvíce prostoru pro takové pojetí politiky/politi na, které má možnosti pro kritické soupe ení a hodnocení mimo ádných stav , existuje n kde mezi t mito krajnostmi. Politiku mimo ádných situací je tak nutno dále hledat mezi formalistickým normativismem, který v bec vylučuje možnost neregulovatelného výjime něho stavu a suverénního vstupu do právního stroje, a schmittovským decisionismem, který zase zpochyb uje pot ebnost politického pluralismu uvnit společnosti tím, že proti formalismu staví absolutní decisi, jež političtí no ztotož uje jen s možností úplného pozastavení právního ádu a vyno ením se nové ustavující moci.

Takové hodnocení mimo ádných stav se m že op ít o agambenovskou kritiku hrozby rozlití výjime něho stavu do obce, avšak mesiášskou vizi odmítnutí suverenity jako konceptu je t eba odmítnout rovn ž, nebo nepracuje s možností substantivního mocenského st ídání. Ani z kritiky soudobé biopolitiky, rozši ování bezpečnostního diskurzu a p ípadn jejich prolnutí není cesta v opušt ní konceptu substantivn charakterizované moci, která však podléhá možnosti hegemického st ídání. Protože to, že s sebou neseme ur itou kulturní i ideovou dimenzi, která p ekračuje náš pouhý život, je koneckonc ona životaforma, o které hovo í práv i Agamben. Pro možnost uplatn ní t chto kulturních dimenzí je pak však nutno být obez etnými i ke zmi ované snaze o p ivlastn ní diskurzu bezpečnosti a p ekládání v tšiny sou asných problém do bezpečnostního rámce, nebo to se dá chápat jako další mód soudobé normalizace krizového stavu, která rovn ž omezuje demokratické pojetí politiky jako jednání (avšak oproti Agambenovi nutn ne jako ist prost ede něho jednání).

Seznam literatury

ACKERMAN, Bruce. The Emergency Constitution. *Yale Law Journal*. 2004, Vol. 113, No. 5. s. 1029-1091.

AGAMBEN, Giorgio. *Prost edky bez ú elu: poznámky o politice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 112 s. ISBN 80-86429-24-5.

AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer: suverénní moc a pouhý život*. Praha: OIKOYMENH, 2011, 189 s. ISBN 978-80-7298-189-2.

AGAMBEN, Giorgio. *State of exception*. Chicago: University of Chicago Press, 2005, 95 s. ISBN 0-226-00924-6.

ARADAU, Claudia. Law Transformed: Guantánamo and the 'other' exception. *Third World Quarterly*. 2007, Vol. 28, No. 3. s. 489-501.

BENJAMIN, Walter. Ke kritice násilí. *Sociologický asopis*. 1990, Ro . 26, ísl. 6. s. 543-551.

COLE, David. Military Commissions and the Paradigm of Prevention. In: NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. *Guantánamo and beyond: exceptional courts and military commissions in comparative perspective*. New York: Cambridge University Press, 2013. s. 95-116. ISBN 978-1-107-40168-6.

DERRIDA, Jacques. *Síla zákona: "mystický základ autority"*. Praha: OIKOYMENH, 2002, 87 s. ISBN 80-7298-049-1.

FELDMAN, Leonard. The Banality of Emergency. On the Time and Space of „Political Necessity“. In: SARAT, Austin. *Sovereignty, emergency, legality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 136-164. ISBN 978-0-521-11223-9.

FOUCAULT, Michel. *Je t eba bránit spole nost: kurs na Collége de France 1975-1975*. Praha: Filosofia, 2006, 281 s. ISBN 80-7007-221-0.

HUYSMANS, Jef. The Jargon of Exception — On Schmitt, Agamben and the Absence of Political Society. *International Political Sociology*. 2008, Vol. 2, No. 2. s. 165-183.

KAPLAN, Amy. Where is Guantanamo? *American Quarterly*. 2005, Vol. 57, No. 3. s. 831-858.

KYSELA, Jan. *Ústava mezi právem a politikou: úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014, 352 s. ISBN 978-80-7502-022-2.

MCCORMICK, John P. The Dilemmas of Dictatorship: Carl Schmitt and Constitutional Emergency Powers. In: DYZENHAUS, David. *Law as politics: Carl Schmitt's critique of liberalism*. Durham: Duke University Press, 1998, ix, 318 s. ISBN 0-8223-2244-7.

NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. Introduction: Guantánamo and Beyond. In: NÍ AOLÁIN, Fionnuala; GROSS, Oren. *Guantánamo and beyond: exceptional courts and military commissions in comparative perspective*. New York: Cambridge University Press, 2013. s. 1-36. ISBN 978-1-107-40168-6.

PAN, David. Against Biopolitics: Walter Benjamin, Carl Schmitt, and Giorgio Agamben on Political Sovereignty and Symbolic Order. *The German Quarterly*. 2009, Vol. 82, No. 1. s. 42-62.

RASCH, William. *Sovereignty and its discontents: on the primacy of conflict and the structure of the political*. London: Birkbeck Law Press, 2004, 158 s. ISBN 1-85941-984-4.

SARAT, Austin. Introduction. Toward New Conceptions of the Relationship of Law and Sovereignty under Conditions of Emergency. In: SARAT, Austin. *Sovereignty, emergency, legality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 1-15. ISBN 978-0-521-11223-9.

SCHMITT, Carl. *The concept of the political*. Expanded ed. Chicago: University of Chicago Press, 1996. 144 s. ISBN 0226738868.

SCHMITT, Carl. *Politická theologie: ty i kapitoly k u ení o suverenit* . Praha: OIKOYMENH, 2012, 52 s. ISBN 978-80-7298-401-5.